

KULTURNE POVEZAVE MED SLOVENSKIMI IN ITALIJANSKIMI DEŽELAMI DO 18. STOLETJA

FERDO GESTRIN

Neposredno sosedstvo slovenskih in italijanskih dežel, zelo živahne gospodarske povezave obeh področij, še posebej od 14. stoletja dalje, migracijski tokovi v obe smeri, študenti iz slovenskih dežel na italijanskih univerzah in še vrsta drugih zgodovinskih momentov so ustvarjali ugodne pogoje za medsebojne kulturne povezave in širjenje italijanskih kulturnih vplivov na Slovenskem. Ti vplivi so bili v vsem obravnavanem obdobju močnejši v neposrednem sosedstvu, na ozemlju bliže italijansko slovenski etnični meji, torej v Primorju, zmanjševali pa so se, čim bolj gremo v notranjost slovenskega ozemlja in proti vzhodu. Segali so na mnoga področja kulturnega življenja, a opazamo jih zlasti v sferi umetnosti (slikarstvu, kiparstvu in arhitekturi) ter glasbi in v razvoju mišljenja.

V naslednjem bom poskušal nakaziti zgolj obdobja in vsebino vplivanja italijanskega, v kulturnem pogledu mnogo bolj razvitega okolja na mišljenje v slovenskih pokrajinah.

Večji del srednjega veka se je italijanski kulturni vpliv ustavljal v Primorju, še posebej na ozemljih obalnih mest, kamor se je zlasti po nadvladi Benetk nad njimi poleg drugega usmerjal tudi močan tok beneškega oziroma furlanskega prebivalstva. Tu sta v Kopru in v Trstu obstajala tudi stara cerkvena škofijska jedra, katerih jurisdikcija je bila omenjena predvsem na mestno ozemlje in je zajela predvsem romansko prebivalstvo. Drugje na slovenskem ozemlju ni bilo večjih cerkvenih središč, saj je bilo podrejeno cerkveni oblasti s sedežem v Ogleju in Salzburgu. Šele po sredi 15. stoletja je nastala v Ljubljani prva samostojna škofija na Slovenskem (1461), ki pa je zajemala sorazmerno majhno v enklave razbito ozemlje v treh slovenskih zgodovinskih deželah.¹ Tudi samostani, ki so nastali na slovenskih tleh — a vseh je bilo v 15. stoletju okoli 40 — so bili podrejeni svojim središčem v tujini.^{1a} Koliko je bilo v teh okvirih neposrednih vplivov na kulturno življenje, še posebej na mišljenje iz Italije, je seveda težko reči; izjema so tu primorska mesta.

Kultura na večini slovenskih tleh, ki jo je tedaj posredovala in ji bila nosilka cerkev, je bila močno splošna in po jeziku latinska. Srednjeveški rokopisi (ohranilo se jih je 158), prepisovani ali nastali v naših samostanih, so bili večji del tega obdobja po vsebini in zvr-

steh podobni onim iz drugih samostanov.² Šele v 14. stoletju se njihova vsebina oži in po kvaliteti pada. Čeprav še segajo v razne smeri sholastične filozofije, so vendar začeli prevladovati rokopisi, ki so bili potrebni za vsakdanje delo v cerkvi ali med verniki. Prva važnejša zgodovinska dela so nastala šele v 15. stoletju, a napisali so jih seveda duhovniki. Od 13. stoletja dalje uveljavljajoča se viteška kultura je začela uporabljati kot pisni jezik nemščino;³ meščanstvo pa praktično v knjižnem delovanju ni prišlo do izraza. Izviren razvoj so imela, kakor že rečeno, primorska mesta tako zavoljo svojega na antiko vezanega ter iz italijanskih dežel doseljevanega prebivalstva kakor tudi zaradi svoje politične usode od 13. stoletja dalje. Veže se namreč v veliki meri na italijansko kulturno okolje.⁴ Tu so že v 14. stoletju začeli v aktih uporabljati italijanščino, ki je postala nato tudi jezik posameznih pesniških poskusov.⁵

Vse do konca 14. stoletja je bilo kulturno življenje na slovenskih tleh še anonimno; šele poslej vemo za imena umetniških osebnosti in ustvarjalcev in moremo slediti neposrednim kulturnim vplivom (npr. v umetnosti vpliv šol iz severne Italije, tako imenovani »furlanski slog«).

V kulturi in umetnostnem okusu je v slovenskih deželah v poznem srednjem veku in še globoko v 16. stoletju prevladovala gotika, vendar pa je tudi res, da je že od prve polovice 15. stoletja dalje opaziti v njih prve pojave humanističnih misli in v duhovnem življenju in uveljavljanje elementov renesančne umetnosti. V primorskih mestih oziroma v Primorju se to kaže bolj na široko in v mnogo bolj čistih italijanskih oblikah, čim bolj gremo v notranjost slovenskega ozemlja, bolj se vse to oži in se tudi znaki renesančne umetnosti kažejo pod vplivom severne, nemške renesanse.⁶

Humanistični vzgibi, odmevi in vplivi so v slovenski duhovni prostor prihajali iz več smeri. Širili so se deloma iz primorskih mest oziroma prek njih neposredno iz Italije. V primorskih mestih od Trsta do Pirana srečamo veliko število pomembnih humanistov, ki so se imeli za del italijanskega humanizma in so se prištevali ter vključevali v italijanski kulturni krog. Nekateri izmed njih so s svojimi humanističnimi idejami in pogledi neposredno vplivali na slovensko kul-

turno okolje. Mislim predvsem na Petra Bonoma in Petra Pavla Vergerija ml., škofa v Trstu in Kopru. Iz Italije so prihajale humanistične ideje neposredno tudi s študenti iz slovenskih dežel, ki so študirali na italijanskih univerzah. Že iz prve polovice 15. stoletja imamo trdne podatke o teh sholarjih na univerzi v Padovi in Bologni, kjer se je njihovo število v 16. stoletju močno povečalo in so predstavljali precejšen delež vseh študentov. Prevladovali so študenti iz zahodnih delov slovenskega ozemlja, mnogo jih je bilo iz plemiških vrst, toda tudi iz meščanskih in celo kmečkih vrst jih ni manjkalo. Z njimi je treba vsekakor v precejšnji meri povezovati širjenje humanistične misli na naših tleh.⁷

Vendar so se mogli humanistični vplivi uveljavljati tudi prek dunajske univerze, ki je v času cesarja Maksimilijana doživljala enega svojih prvih razcvetov in se je na njej zelo uveljavil humanizem.⁸ Na dunajski univerzi je od njene ustanovitve 1365 do konca 16. stoletja študiral okoli 3000 študentov iz slovenskih zgodovinskih dežel; pripadali so vsem družbenim razredom. V stoletju 1450 do 1550 je doseglo 193 študentov iz slovenskih dežel stopnjo bakalavreata in 42 stopnjo licenciata in magistra. Prenekateri izmed njih so postali profesorji in bili ponovno rektorji na dunajski univerzi. Kot privrženci humanizma so se bili za njegovo afirmacijo na univerzi, ki je res tedaj postala središče novega mišljenja v habsburških dednih deželah.⁹

Za širjenje humanizma v slovenskih deželah so dajale tedanje razmere vsaj minimalne pogoje. Gospodarski razvoj je v zadnjih desetletjih srednjega veka šel že zelo v smeri zgodnjega kapitalizma, kar je krepilo tudi družbene osnove za širjenje novega mišljenja, novih strmljenj in gibanj. V jedru slovenskih dežel sta v 15. stoletju zrasla dva pomembna fevdalna dvora, ki sta kot središči take ali drugačne moči in sredstev mogla postati bazi za kulturni razvoj, torej tudi za sprejem in uveljavitev humanističnih idej.¹⁰ S tem v zvezi verjetno ni odveč poudariti tudi sorazmerno močne kolonije italijanskih poslovnih ljudi v večjih trgovinskih središčih na Slovenskem. Le-ti so od konca 15. stoletja dalje pospešili razvoj v smeri zgodnjega kapitalizma, prinašali s seboj razvitejšo tehniko poslovanja in proizvodnje in večjo težnjo po pridobivanju (Kapitalgeist) ter so vlagali akumulirani kapital v nova podjetja. Ti doseljeni meščani italijanskega rodu so vsaj sprva v novem miljeju živeli po načinu in okusu okolja, iz katerega so

prišli, torej po italijansko.¹¹ S tem pa so odpirali line svojemu mišljenju, kulturi in umetnosti na slovenskih tleh.

Humanizem in renesančna umetnost, sad Italije, sta se začela širiti v tedaj še gotso srednjo Evropo (in slovenske dežele) prek dvorov najmočnejših fevdalnih gospodov.¹² Pri nas je eden takih dvorov zrasel s Celjani, ki so postali državni knezi in nevarni tekmeči Habsburžanom pri snovanju svoje dinastične tvorbe. Zadnji trije Celjani so imeli dovolj tesne povezave z Italijo, da so se mogli v mnogočem obnašati kakor renesančni knezi.¹³ S to domnevo v zvezi je nedvomno zanimiva vest o potovanju grofa Ulrika v Kompostelo. Ko je bil z velikim spremstvom 60 bogato upremljenih plemičev na poti v Santiago, ga je sprejel v Amusco kastiljski vladar Juan II. Kralj in kraljica sta mu prirejala ob daljšem bivanju v tem kraju velike slovesnosti ter sta Ulrika in štiri njegove spremljevalce počastila z redom ogrlice zlate ribje luske — »collar del escama« (ker Ulrik zaradi zaobljube ni sprejel drugih bogatih kraljevih daril). Iz opisa teh dogodkov moramo razbrati Ulrikovo uglašeno dvorsko vedenje in diplomatsko spretnost renesančnega aristokrata.¹⁴ Že poprej pa je aragonski kralj Alfonz V. s posebnim dokumentom, datiranim z 21. marcem 1430 in izdanim v Segarbe, odlikoval Ulrika in njegovo spremstvo (»una gran comitiva de caballeros y escude-

Pečat grofa Ulrika II. Celjskega na listini 1433 VI. 15. Krapina v Arhivu SR Slovenije (fond Pieterje). Premer 48 mm, rdeč vosek

Napis: Sigillum vlrici cilie ort(enburgi) — segovieque comitis etc (?) foRA — d? MdCC (?)

ros») z aragonskim redom »amprisiae stolae et jarrae.«^{14a} Verjetno si je dal Ulrik na tej poti (skozi Italijo) oziroma pod vplivom te poti izdelati renesančni pečat s podobo ženskega akta, ki ga je pri svojih pravnih aktih tudi uporabljal.¹⁵ Humanistično je bil verjetno navdahnjen edini izobraženi in kulturni predstavnik Celjanov Hermanov sin Herman, Ulrikov stric, poznejši freisinški in tridentinski škof, ki se je šolal v Italiji. Ko je leta 1421 umrl, so mu v Celju postavili nagrobnik, delo neznanega italijanskega mojstra.¹⁶ Na nekak odnos rodbine do humanizma kaže morda tudi nagrobni govor zadnjemu Celjanu Ulriku, ki ga je napisal humanist Johannes Rot, protonotar kralja Ladislava, in ki ima povsem humanističen značaj.¹⁷ Z izumrtjem Celjanov leta 1456 je bilo konec tudi celjskega dvora, ki bi mogel postati žarišče humanizma. Toda mesto Celje je dalo dunajskemu humanizmu in tamkajšnji univerzi nekoliko pozneje nekaj znanih imen (Bri-cius Preprost, Tomaž Prelokar).

Manjše in občasno središče humanizma na Slovenskem pa se je ustvarilo na dvoru ljubljanske škofije (s sedežema v Ljubljani in Gornjem gradu). Že prvi ljubljanski škof Sigismund Lamberg je bil humanistični izobraženeec. Za časa škofovanja Krištofa Ravbarja (1488—1536), ki se je rodil v Trstu, študiral v Padovi in začel neposredno opravljati škofijo 1501. leta pa se je ustvaril v škofiji pravi humanistični krog. Ravbarjev najsposobnejši sodelavec in poglavitna humanistična osebnost je bil Augustin Prygl, imenovan po rojstnem kraju Tyfernus. Tudi on se je šolal v Padovi in je bil Ravbarjev sovrstnik. Tyfernus se nam s svojim humanistično literarnim delom, z arheološko in epigrafsko dejavnostjo ter zbiranjem rimskih napisov, a tudi svojim arhitekturnim opusom (zgradil je škofijski palači v Ljubljani in Gornjem gradu) pokaže kot eden izmed najbolj profiliranih humanistov na Slovenskem v svojem času. V umetnost je vnesel renesančne tendence. Bil je prijatelj škofa Bonoma, a njegove zveze so segale do italijanskih epigrafov in do članov Pontanove akademije v Neaplju. Zavoljo Ravbarjevega humanističnega kroga in mnogostranskega erudita Prygla moremo trditi, da imamo na Slovenskem več kakor zgolj odmeve ali reflekse humanizma.¹⁸

Neki odnos do humanistične misli, ki ima širši značaj, je treba gledati v nastajanju posameznih osebnih knjižnic na Slovenskem, v katerih so bila tudi dela italijanskih humanistov. Prinašali so jih s seboj zlasti tisti, ki so študirali v Italiji. Med avtorji teh del se jav-

ljajo Petrarca, Angelo Poliziano, Lorenzo Valla, Guarino de Verona in drugi. Sploh pa je med vsemi inkunabulami na Slovenskem po tiskarski provenienci okoli polovica odpadla na Italijo.¹⁹

Humanistične vplive, čeprav ne vedno neposredno iz Italije, srečujemo tudi pri vodilnih in najpomembnejših slovenskih reformatorjih — predikantih in šolnikih; še posebej pri Primožu Trubarju, Juriju Dalmatinu, Adamu Bohoriču in Lenartu Budini. Izrazita je bila zlasti njihova skrb za kulturni dvig zaostalega slovenskega ljudstva. Trubar je leta 1565 o tem takole pisal Bohoriču: »Ne dvomimo, da dobro poznaš in ne redko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine; saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec.«²⁰

Tudi pri širjenju reformacije in razvoju mišljenja slovenskih reformatorjev in njihovem delovanju moremo zaslediti vplive Italije oziroma italijanskega okolja čeprav je v glavnem ostajala katoliška. Tako so pota, po katerih so prihajale reformacijske misli v slovenske dežele, vodila tudi prek Italije. Že za leto 1523 vemo, da so prihajale v habsburške dežele iz Benetk tudi tam tiskane protestantske knjige. Z njimi je treba povezovati najstarejši odlok nadvojvode Ferdinanda proti protestantom v svojih deželah iz leta 1523, ki je vsekakor veljal tudi za slovenske dežele. V njih so se namreč prvi vzgibi reformacije pokazali že nekaj let poprej (1521). Izredno pomembna je bila vloga, ki jo je imel za začetke slovenske reformacije in za duhovno rast njenega poglavitnega predstavnika Primoža Trubarja tržaški škof Peter Bonomo, ki se je prav leta 1523 z dunajskega dvora vrnil v svoj škofijski sedež. Tu je Trubarju, svojemu učencu, in drugim duhovnikom na svojem dvoru razlagal Vergila, Parafraze Novega testamenta Erazma Rotterdamskega in pozneje tudi Calvinovo Institutio religionis christianae v italijanščini, nemščini in slovenščini. S tem je bistveno vplival na oblikovanje mišljenja Primoža Trubarja, utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika in (protestantske) književnosti. Trubar je pozneje sam izjavljal, da se je poleg švicarskih reformatorjev inspiriral tudi pri Erazmu in da so mu pri njegovih prvih prevodih iz biblije v slovenščino pomagali prav Erazmo-

vi spisi k Novemu testamentu. Ko se je Trubar leta 1540 moral umakniti iz Ljubljane, se je zopet zatekel v Trst k Bonomu. Tu se je seznanil s tržaškim luteranom, zdravnikom in filozofom dr. Cerronijem in s pridigarjem Giuliom Terenzianom, ki ga je Bonomo, potem ko je bil dve leti v preiskavi zavoljo krivoverstva sumljive pridige v Bologni, povabil v Trst na svoj dvor. Občevanje z njimi ni ostalo brez sledov; ponovno bivanje v Trstu ga je še utrudilo v reformacijski smeri.²¹

Reformacijske ideje so vsaj deloma prinašali s seboj tudi italijanski trgovci in poslovneži, ki so se tedaj naseljevali v naših deželah. Še posebej velja ta trditev za doseglence s področja Bergama in Brescie, a tudi iz Mark, zlasti Pesara. Po preučevanju prof. Khisa so se tod pojavljali privrženci reformacije, ki pa so morali vedno znova bežati v habsburške dežele in prišli tudi na Poljsko. Morali so priti tudi v Ljubljano, kjer so okoli srede 16. stoletja brali protestantsko mašo tudi v italijanščini. Razumljivo je zavoljo tega, da je Sebastijan Krelj, za Trubarjem superintendent slovenske protestantske cerkve v Ljubljani, v svoji knjigi Otročja biblija tiskal besedilo katekizma za potrebe stanovske šole v petih jezikih, med njimi tudi v italijanščini.²² Vsekakor je dejstvo, da je iz samostana S. Ginesio v Ascoli Piceno, kamor so iz Nemčije od leta 1549 dalje prihajale protestantske knjige, zaradi suma protestantizma in preganjanja pribežal Matteo Gentile — verjetno pa tudi njegov brat Pankracij in drugi — v Ljubljano in se tako izognil ječi. V Ljubljani je živel neko dobo; po vrnitvi v Italijo je moral domovino zapustiti in je pozneje umrl v Londonu (1590).²³

Drugače je zopet vplival na slovensko reformacijsko gibanje v luteranstvo odpadli koprski škof in humanist Peter Pavel Vergerij mlajši. Trubar je po izidu svojih prvih dveh slovenskih knjig (1550) v izgnanstvu služboval kot predikant v Kemptenu ob tirolski meji in snoval nove knjige za slovensko protestantsko cerkev in svoje vernike. Tu je prišlo do zvez z Vergerijem, ki je pribežal v Nemčijo in konec leta 1553 postal svetovalec würtemberškega vojvode Krištofa, Trubarjevega podpornika. Vergerij je po eni strani vplival na Trubarja pri njegovi prevajalski oziroma knjižni dejavnosti, po drugi strani pa ga je prepričal, da je prevzel latinico namesto okorne gotice. V njej je že leta 1555 izdal Evangelij sv. Matevža in po slesoj so vse slovenske knjige tiskali v latinici.²⁴

V tem obdobju se je pod vplivom Italije deloma uveljavljala tudi renesančna umetnost in glasba; mnogo manj v notranjosti kakor v Primorju. Glede renesančne likovne umetnosti smo še vedno v dilemi, koliko se je uveljavila pod italijanskim vplivom in v italijanski obliki oziroma v kolikšni meri so prevladovali v njej severne, nemške stilne značilnosti. Malo se je namreč v notranjosti Slovenije ohranilo arhitekturnih in likovnih renesančnih umetnin, ki bi jih pripisovali neposrednim italijanskim šolam in njihovim vplivom, pač pa je več drobnih renesančnih predmetov.²⁵ O renesančni glasbi imamo nekaj več konkretnih podatkov. Po sredi 16. stoletja so se namreč stiki slovenskega zaledja z italijanskimi glasbeniki povečali, čeprav na splošno čas reformacije za to ni bil najbolj ugoden. Tako so člani trgovske in nato plemiške rodbine Khislov, katere člani niso samo trgovali, marveč tudi študirali v Italiji, prihajali v stik z italijanskimi glasbenimi ustvarjalci, kot npr. s Tržačanom Giacomom Gorzaniom (1569), pa s Claudiom Merulo (1574) in Philippom de Duc (1586), ki sta Khislov posvečala tiskane glasbene zbirke. So pa na glasbeno področje v slovenskih deželah posegali tudi italijanski skladatelji, ki so delovali na habsburških dvorih (npr. v Gradcu Raimundo Ballestra). Med muzikalijski, ki jih je v času reformacije zbral šolnik A. Bohorič, so bili tudi različni rokopisni in tiskani italijanski primeri.²⁶

Po zmagoviti protireformaciji so se začeli s krepitvijo tridentinskega rekatolizacijskega duha na Slovenskem uveljavljati v vedno večji meri nove oblike kulturnega življenja in umetnosti pod vplivi Italije, ki so višek dosegli v dobi baroka. Pod vplivom rekatolizacije je ob robu slovenskega ozemlja v Devinu nastala prva katoliška knjiga tega časa. To je Vocabulario italiano e schiavo, ki jo je napisal Alasia da Sammaripa in tiskal v Vidmu (Udine 1607). Alasia je tod nekaj časa kot redovnik servitskega reda deloval, se naučil slovenščine in za potrebe italijanskih duhovnikov napisal omenjeni slovar.²⁷ Širjenje italijanskih vplivov so pospeševale gospodarske povezave sosednjih dežel, še posebej velika vloga italijanskih trgovcev in podjetnikov v raznih vejah gospodarske dejavnosti na Slovenskem, saj so v obliki apaltov obvladovali pretežni del prehodne in mednarodne trgovine, gospodovali v delu fužinarske proizvodnje in prevladovali v gradbeništvu, sprva zlasti pri načrtovanju in gradnji utrjevalnih del in utrd, pozneje pa tudi pri cerkvenih in profanih arhitekturnih ob-

jektih, še posebej od prehoda v 18. stoletje dalje, ko v slovenskih deželah doseže baročna umetnost vrhunec v veliki meri pod vplivom italijanskih ustvarjalcev. Nič manj ni bilo pomembno za ta proces naseljevanje Italijanov v naših deželah, zlasti v posameznih mestih. V Ljubljani se npr. po matrikulah 17. stoletja omenja kar 60 in več italijanskih družin različnih družbenih slojev in poklicev. Pospesevali so ga tudi številni, v Italiji šolani domačini plemiškega, meščanskega in celo kmečkega izvora. Pomembno vlogo so pri tem imeli jezuitski kolegiji, ki so usmerjali del svojih gojencev na njim blizke včasih tudi manjše italijanske univerze (npr. Fermo).²⁸ Prilичna razširjenost znanja italijanskega jezika, zlasti v posameznih središčih in družbenih krogih je razvoj v to smer vsakakor še pospeševala. Leta 1631 je npr. ljubljanski škof Scarlicchio pisal, da izobraženi ljudje v mestu po večini govore italijansko.

Nekaj desetletij kasneje je kranjski polihistor italijanskega izvora Janez Vajkard Valvasor trdil, da znajo plemiči na Kranjskem tudi italijansko, a leta 1675 so kranjski deželni stanovci izjavljali, da se doma vsakdo izmed njih more naučiti treh jezikov, poleg nemščine in latinščine še italijanščino (a mnogi so znali tudi slovenščino).²⁹ Vse to je slovensko ozemlje odpiralo evropskemu in še posebej italijanskemu dogajanju na področju kulture. In res, čim bolj gremo h koncu 17. stoletja in dalje, bolj prodirajo k nam kulturni vplivi in umetnostni okus iz Italije.

Vodilno vlogo v kulturnem življenju na Slovenskem so v tem času imeli jezuiti.³⁰ S svojimi kar številnimi kolegiji oziroma gimnazijami in univerzo v Gradcu, s svojimi posegi v javnost in kulturno dejavnostjo so obvladovali duhovno življenje v poreformacijski dobi, čeprav pri tem vlogo drugih samostanov ne gre pozablјati. Toda že od zadnje četrtine 17. stoletja je začel rasti tudi pomen svetne inteligence, katere število je počasi naraščalo. Raslo je zanimanje za znanstveno delo in nastajala so v latinščini in nemščini pisana dela z znanstveno ambicijo iz različnih področij.³¹ Velik je bil interes za zgodovino domačih krajev, za antično dobo in njene ostanke (epigrafika), pisali so zgodovino cerkve, zbirali zgodovinsko gradivo, posegali so na medicinsko področje, arhitekturo, arheologijo in druge znanosti.

Na tej podlagi je po vzoru italijanskih akademij, zlasti rimske Academia degli Arcadi leta 1693 nastalo v Ljubljani znanstveno društvo: Academia operosorum Labacensium, ki je bilo najstarejše v avstrijskih deželah

sploh. Prva leta svojega obstoja je delovala še neopazno, leta 1701 pa je s slovesnim zborom stopila v javnost in je imela 23 članov, med njimi 12 pravnikov, 6 teologov, a brez jezuitov, in 5 zdravnikov. V času pred razpustom leta 1725 je imela 42, deloma tudi zunanjih članov. Akademija je že razvijajoče se znanstveno delo v Ljubljani dvignila na višjo raven. Močno je s svojimi člani posegla tudi na širše kulturno in umetnostno področje. Pod vplivom članov akademije in njihove zavzetosti za umetniško ustvarjanje, ki se je iz Ljubljane širilo v širše slovensko ozemlje, se je baročna umetnost, ki se je od okoli 1670 povsem uveljavila, v celoti preusmerila proti Italiji oziroma je sprejela italijanski okus. S tem je bila povezana velika ustvarjalnost italijanskih umetnikov po skoraj vsem slovenskem ozemlju. Privablјali so jih domačini naročniki umetnin na področju arhitekture, kiparstva in slikarstva. Z njo je bila povezana ustanovitev Semeniške knjižnice, prve, še danes delujoče znanstvene knjižnice v Ljubljani. Iz akademije so izšla oziroma so na njeno pobudo zaživela še druga društva: leta 1698 Collegium juridicum Labacense, 1700 Academia philharmonicorum in 1702 Academia incultorum za likovno umetnost. V znanstveno in umetniško življenje akademije so se vključevali predvsem domačini in Ljubljana je postala tedaj kar pomembno z italijanskim in srednjeevropskim okoljem povezano kulturno središče na Slovenskem.³²

V umetnosti so tedaj povsem prevladali italijanski vplivi. Italijanski umetniki, arhitekti, kiparji in tudi slikarji so ustvarili do srede 18. stoletja številne spomenike, ki jih štejemo med najpomembnejše baročne umetnine na Slovenskem. Še posebej je treba poudariti vpliv arhitektov, ki so uveljavili dve smeri italijanskih vplivov: ena se je naslonila na rimski barok (Carlo Maderno), a druga na beneško baročno arhitekturo (po vzoru npr. Santa Maria della Salute), in pa kiparjev, med njimi zlasti Francesca Robba.³³ V glasbi, ki je že zgodaj v 17. stoletju iz renesančne prehajala v zgodnje baročne sfere, so se kmalu kazali tudi žanri italijanske glasbe. Središča glasbenega življenja so postajali sedeži ljubljanske škofije v Ljubljani in Gornjem gradu in jezuitski kolegiji, še posebej v Ljubljani. Povsod tod so bile glasbene šole oziroma seminarji in povsod tod se je utrjeval italijanski vpliv; cerkev in jezuiti so mu utirali pot. Vsa glasba, ki so jo gojili, je bila v veliki meri italijanska po izvoru in okusu. Ko je bila na prehodu v 18. stoletje itali-

janska baročna umetnost na naših tleh na vrhuncu, se je z njo uveljavil tudi italijanski stil glasbe, ki je nato cvetel še v prvo polovico 19. stoletja.³⁴ Že leta 1660 je bila v Ljubljani prva italijanska operna predstava, ki so se pomnožile od začetka naslednjega stoletja dalje, ko postanejo gostovanja opernih družin sezonska.³⁵

Manjši je bil italijanski vpliv na knjižnem področju, kar je razumljivo, ker te dejavnosti ni bilo veliko, zlasti pa ne v slovenščini. Vendar pa naletimo nanj v delu Janeza Svetokriškega, *Sacrum promptuarium I—V*, 1691 do 1707. V tem delu, ki zajema blizu 2300 pridig, napisanih v baročnem slogu, se je avtor vsebinsko naslonil na primere italijanskega pridigarja Paola Segnerija.³⁶

Dobo baroka moremo upravičeno označiti za čas, v katerem je italijanski kulturni vpliv v slovenskih deželah dosegel vrhunec in ko so italijanski kulturni oziroma umetnostni ustvarjalci v največjem številu delovali na slovenskih tleh.

Kulturne povezave med slovenskimi in italijanskimi deželami so bile v obravnavanem obdobju dovolj žive in italijanski vplivi na kulturno življenje na Slovenskem kar pomembni.

OPOMBE

1. J. Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908, str. 1 sl.; J. Turk, *O početkih ljubljanske škofije*, ČZN 32 (1937), str. 75 sl. — 1a. Redovništvo na Slovenskem. Benediktinci, kartuzijani, cisterijani, Ljubljana 1984. — 2. M. Kos — F. Stele, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Ljubljana 1931. — 3. J. Stanonik, *Ostanki srednjeveškega nemškega slovstva na Kranjskem*, Disertacija, Ljubljana 1957. — 4. B. Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, str. 325 sl. — 5. Prim. B. Grafenauer, o. c., str. 332 sl.; M. Skubic, *La parlata veneta di Pirano tra italiano, friulano e sloveno*, XIV Congresso internazionale di linguistica e filologia romana, Napoli 1974, Atti 2, Napoli 1976, str. 469 sl.; isti, *Una pagina della parlata veneta a Pirano*, *Italica Belgradensia* 1 (1975), str. 235 sl. — 6. B. Grafenauer, o. c., str. 338 sl.; F. Stele, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*, Ljubljana 1969,² str. 119 sl.; E. Cevc, *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1963, str. 307 sl.; isti, *Poznogotska plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1970. — 7. Prim. B. Ziliotto, *La cultura letteraria di Trieste e dell' Istria, Parte prima. Dall' antichità all'umanesimo*, Trieste 1913; isti, *Giovanni Battista Goineo, medico ed umanista piranese*, *Annunzio del Ginnasio Comunale Superiore, Trieste* 1910, str. 3 sl.; K. Gantar, *Andreas Divus iz Kopra — prevajalec Homerja*, ZČ 24 (1970), str. 273 sl. — 8. J. Ach-

bach, *Geschichte der Wiener Universität I—III*, Wien 1865 do 1888. — 9. A. Ožinger, *Slovenski študenti na dunajski univerzi v poznem srednjem veku 1365—1518*, *Kronika* 23 (1975), str. 149 sl.; J. Janžekovič, *Slovenski študenti na dunajski univerzi v 16. stoletju*, *Kronika* 25 (1977), str. 167 sl.; P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja*, Ljubljana 1979. — 10. P. Simoniti, o. c., str. 135 sl., 147 sl., 199 sl.; isti, *Der Humanist Bernhard Perger und seine »Gramatica nova«*, *Živa antika*, 25 (1975), str. 210 sl.; isti, *Humanist Luka iz Dobropolj (Agathopedius, Gutenfelder)*, *Živa antika* 22 (1972) str. 203 sl.; isti *Humanist Pavel Oberstein in njegova De Maximiliani laudibus epistola 1513*, *Živa antika* 28 (1978), str. 207 sl.; A. Sodnik — Zupanc, *Filozof Matija Hvale*, *Izbrani filozofski spisi*, Ljubljana 1975, str. 242 sl. — 11. F. Gestrin, *Italijani v slovenskih deželah od 13. do 17. stoletja*, ZČ 35 (1981), str. 227 sl. — 12. Prim. A. Sottili, *L'università italiana e la diffusione dell'umanesimo nei paesi tedeschi*, *Humanistica Lovaniensia* 20 (1971), str. 5 sl. — 13. F. Baš, *Celjski grofi in njihova doba*, *Celjski zbornik*, 1951, str. 7 sl.; V. Habjan, *Knežja prestolnica Celje sredi XV. stoletja*, *Kronika* 15 (1967), str. 92 sl.; J. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice, I. Od začetkov do leta 1848*, Celje 1971, str. 136—287; N. Klaić, *Zadnji knezi Celjski v deželah svete krone*, Celje 1982, str. 25 sl. — 14. C. Russell, *Cronicas de los reyes de Castilla III*, tom 2, Madrid 1973, str. 482. Podatek mi je dal na razpolago prof. dr. Ignacij Voje, za kar se mu lepo zahvaljujem. — 14a. Po V. De Parga, *Las pelegrinaciones a Santiago*, str. 91 in Haebler, *Das Wallfahrtsbuch*, str. 43. Tudi za ta podatek sem dolžan zahvalo prof. dr. Ignaciju Vojetu. — 15. AS, fond Pleterje, listina 1433 jun. 15, izdana v Krapini. Podatek in fotografijo pečata mi je dal na razpolago prof. Božo Otorepec, za kar se mu lepo zahvaljujem. — 16. P. Simoniti, *Humanizem na Slovenskem o. c.*, str. 21 sl. — 17. Prav tam, str. 15 sl. — 18. Prav tam, str. 59 sl. — 19. J. Glonar, *Iz stare stiške knjižnice*, GMS 18 (1937), str. 110 sl.; P. Simoniti, *Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice*, *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice* 1 (1974), str. 17 sl.; isti, *Opera scriptorum Latinorum Sloveniae usque ad annum 1848 typis edita. Bibliographie fundamenta*, Zagreb-Ljubljana 1972 (*Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis II*); isti, *Humanizem na Slovenskem o. c.*; isti, *Še nekaj inkunabul v slovenskih knjižnicah*, *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice* 1, Ljubljana 1974, str. 55 sl.; A. Gspan — J. Badalić, *Inkunabule v Sloveniji*, Ljubljana (SAZU) 1957. — 20. »Humanissime vir. Non dubitamus te perspicere ac non semel deplorare tristem hanc harum regionum Patriae nostrae calamitatem ac barbariem: utpote, in quibus bonarum artium humaniorumque studiorum contemptus et neglectio passim iam turpiter dominatur. Sed utinam omnes, quotquot istam barbaricam calamitatem vere sentiunt, etiam suas preces, studium, consilium et operas ad eam profligandam nobiscum intenderent coniunge-

rentque.« Po M. Rupel, Novo Trubarjevo pismo, Slavistična revija 4 (1951), str. 112. Prim. Š. Barbarič, Stik Primoža Trubarja z mislijo Erazma Rotterdamskega, Zbornik za slavistiko, (Novi Sad) 3 (1972), str. 87 sl.; isti, Ideje humanizma v delih slovenskih protestantov, Slavistična revija 24 (1976), str. 409 sl. — 21. A. Kos, Družbeni nazor slovenskih protestantov, Slavistična revija 1 (1948), str. 59 sl., 157 sl.; M. Rupel, Primož Trubar. Življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 67 sl. — 22. A. Svetina, Protestantizem v Ljubljani, Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 161 sl.; M. Rupel, Primož Trubar, o. c., str. 195 sl.; prim. F. Gestrin, Italijani v slovenskih deželah o. c., str. 238. — 23. G. Fabiani, Ascoli nel Cinquecento I—II, Ascoli Piceno 1957/59, I, str. 168 sl. in 179. — 24. M. Rupel, Primož Trubar, o. c., str. 83 sl. — 25. Prim. F. Stele, Slikarstvo v Sloveniji o. c.; E. Cevc, Poznogotska plastika o. c.; Isti, Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom, Ljubljana 1981; N. Šumi, Arhitektura XVI. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966.; F. Gestrin, Italijani v slovenskih deželah o. c., str. 236 sl. — 26. Prim., D. Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem I, Ljubljana 1958; A. Rijavec, Glasbeno delo na Slovenskem v obdobju protestantizma, Ljubljana 1967; J. Höfler, O nekaterih slovenskih skladateljih 16. stoletja, Kronika 23 (1975), str. 87 sl.; J. Sivec, Stilna orientacija glasbe protestantizma na Slovenskem, Muzikološki zbornik 19

(1983), str. 17 sl. — 27. Zgodovina slovenskega slovstva I, o. c., str. 272. — 28. Prim. F. Gestrin, Italijani o. c., str. 238 sl.; isti, Študentje iz jugoslovanskih dežel na univerzi v Fermo (1629 do 1774), Zbornik za historiju školstva i prosvjete 2 (1965), str. 83 sl.; F. Weigle, Deutsche Studenten in Fermo (1593—1774), Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken 38 (1958), str. 243 sl. — 29. F. Gestrin, Italijani o. c., str. 240; B. Reisp, Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana 1983, str. 15 sl. — 30. A. Koblar, Iz letopisov ljubljanskih jezuitov, Izobraževalna knjižnica 3, Kranj 1915, str. 27 sl.; F. Dolinar, Das Jesuitenkolleg in Laibach und die Residenz Pleterje 1597—1704, Ljubljana 1976. — 31. Prim. B. Reisp, Valvasor o. c., str. 27 sl.; P. Simoniti, Opera scriptorum latinorum Sloveniae o. c. — 32. Prim. Zgodovina slovenskega slovstva I o. c., str. 298 sl. — 33. Prim. N. Šumi, Ljubljanska baročna arhitektura, Ljubljana 1961; isti, Arhitektura XVII. stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1969; S. Vrišer, Baročno kiparstvo v osrednji Sloveniji, Ljubljana 1976; isti, Baročno kiparstvo na Primorskem, Ljubljana 1983. — 34. Prim. D. Cvetko, o. c.; J. Höfler, Glasbena umetnost pozne renesanse in baroka na Slovenskem, Ljubljana 1978. — 35. Prim. S. Škerlj, Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih, Ljubljana 1973, str. 54 sl. — 36. Zgodovina slovenskega slovstva I, o. c., str. 286 sl.

GOSPODARSKE IN SOCIALNE RAZMERE NA IMENJU GOLNIK (GALLENFELS) SREDI 18. STOLETJA

DUŠAN KOS — MARIJA PERKO

Ozemlje med Savo in Kokro, kjer je v 16. stoletju nastalo gospostvo Križe (Kreutz) kot predhodnik imenja Golnik (Gallenfels), so naselili Slovenci že v najstarejši in starejši dobi. Na to opozarjajo tako poljska razdelitev, poreklo imen krajev kot tudi ostanki koseščine na vsem področju levega brega Save še v 15. stoletju. Starejša kolonizacija (do 13. stoletja) je zajela večino vasi na omenjenem prostoru, z izjemo Malega Nakla, Srednje vasi, Zaloga, Novak, Gozda in Nove vasi pri Preddvoru, ki so nastale med 13. in 15. stoletjem.

Fevdalna doba je prinesla v ta prostor nekatere novosti. Za 11., 12. in 13. stoletje je značilno večje število ministerialov in vitezov, naseljenih na Kranjski ravnini.¹ Ti so bili v oporo takratnim močnim Andeškim gospodom, ki so imeli to področje kot krajiš-

niški fevd. Andeški so obvladovali svojo posest tod vse do leta 1228, ko je umrl Henrik IV. Andechs.² Sredi 13. stoletja se pojavi na Gorenjskem izrazita dvojnost fevdalnih zemljiških gospostev. Ozemlje na desnem bregu Save je bilo že v 11. stoletju razdeljeno med dve cerkveni gospostvi: loško in blejsko. Na levem bregu pa je prevladovala številnejša razdrobljena posest, predvsem na področju Kranjske ravnine. Do konca srednjega veka je skoraj vsa razdrobljena posest manjših vitezov in ministerialov prešla v roke večjih posvetnih in cerkvenih gospodov. Omenimo le posamezna gospostva in urade samostanov v Velesovem in Vetrinju, celjsko gospostvo Smlednik in del gospostva Novi grad ter do leta 1418 ortenburška nato pa do leta 1456 celjska urada Naklo in Primskovo. Po propadu Celjanov leta 1456 se je ta posest zdru-